

## ВДОСКОНАЛЕННЯ ЯКОСТІ СИСТЕМИ РЕЄСТРАЦІЇ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ

### IMPROVEMENT OF THE QUALITY OF THE REAL ESTATE REGISTRATION SYSTEM IN UKRAINE

Турчин В.Е.,  
аспірант кафедри  
загальноправових дисциплін

Київський національний торговельно-економічний університет

У статті досліджено показники якості земельного адміністрування світового рейтингу «Doing Business» щодо легкості реєстрації нерухомості. Здійснено порівняння відповідних показників України з іншими країнами та визначено, що потрібно зробити задля того, щоб процес реєстрації нерухомості в Україні став якісним, відповідно до міжнародних критеріїв оцінки якості надання послуг з державної реєстрації нерухомого майна.

**Ключові слова:** індекс якості земельного адміністрування, рейтинг «Doing Business», рейтинг легкості ведення бізнесу, державний реєстр нерухомості, державний земельний кадастр.

В статье исследованы показатели качества земельного администрирования мирового рейтинга «Doing Business» по легкости регистрации недвижимости. Проведено сравнение соответствующих показателей Украины с другими странами и определено, что нужно сделать для того, чтобы процесс регистрации недвижимости в Украине стал качественным, согласно международным критериям оценки качества предоставления услуг по государственной регистрации недвижимого имущества.

**Ключевые слова:** индекс качества земельного администрирования, рейтинг «Doing Business», рейтинг легкости ведения бизнеса, государственный реестр недвижимости, государственный земельный кадастр.

Taking into account the existence of clear criteria for evaluating the quality of real estate registration services, is necessary to use these opportunities to analyze and build in Ukraine a proper registration system of rights to real estate as well as their protection, in order to improve the investment attractiveness of Ukraine in the international arena.

The issue of assessing the quality of land administration in Ukraine, according to the Doing Business ranking, was studied only by R. M. Kurytsiv. The aim of the article is to analyze the relevant shortcomings of Ukraine in the field of real estate registration and quality of land administration, as well as suggest ways to eliminate them.

The article examines the quality indicators of the Doing Business world ranking on the ease of registering property. The corresponding indicators of Ukraine are compared with other countries and it is determined what exactly needs to be done to ensure that the process of property registration in Ukraine is qualitative, in accordance with the international criteria for assessing the quality of the property registration services.

Having analyzed the relevant criteria, we came to the conclusion that there are in fact no significant obstacles on the way of Ukraine to implement the quality of land administration that is available in the top 10 countries of the World Bank's Doing Business ranking. The only thing that is needed for this is the political will of the authorities in the person of the President, the Verkhovna Rada and the Cabinet of Ministers.

**Key words:** quality of land administration index, Doing Business ranking, ease of doing business ranking, state register of real estate, state land cadastre.

Враховуючи наявність чітких критеріїв щодо оцінки якості надання послуг з реєстрації нерухомості, потрібно використати цю можливість, щоб проаналізувати та побудувати у результаті в Україні таку систему реєстрації прав на нерухоме майно, а також їх захисту, щоб покращити інвестиційну привабливість України на міжнародній арені. Наприклад, у рейтингу Світового банку «Doing Business», крім показників кількості процедур, їх сукупної тривалості та вартості реєстрації прав на нерухоме майно, є ще індекс якості земельного адміністрування, що також складає вагому частину від показника будь-якої країни у рейтингу легкості ведення бізнесу щодо реєстрації нерухомості.

Питання щодо оцінки якості земельного адміністрування в Україні, відповідно до рейтингу «Doing Business», досліджував лише Р. М. Курильців [1], який висвітлив порядок нарахування балів для показників індексу якості земельного адміністрування. Ми ж у даній статті окремо розглянемо кожний показник індексу земельного адміністрування України, за які недоотримано необхідні бали, щоб покращити позиції у загальному рейтингу легкості ведення бізнесу. Адже цьому не приділено достатньої уваги вітчизняних дослідників, хоча покращення позицій у даному рейтингу безпосередньо впливає на імідж України для закордонних інвесторів.

Таким чином, метою статті є аналіз відповідних недоліків України у сфері реєстрації нерухомого майна та якості земельного адміністрування, а також пропозиції їх усунення.

Для того, щоб оцінити, інвестиційну привабливість, Світовим банком у 2014 році було введено показник, що

стосується оцінки якості адміністрування землекористування. Він передбачає оцінку якості та процедур, а також збору, запису, зберігання і обробки інформації про земельні ділянки і майнові права.

Щоб краще розуміти, що ж саме входить до індексу якості земельного адміністрування або управління земельними ресурсами, то у рамках цього індексу оцінюються такі категорії:

- надійність інфраструктури системи земельного адміністрування;
- прозорість інформації;
- географічне покриття;
- механізми вирішення земельних спорів;
- індекс рівного доступу до прав на нерухоме майно [2].

Перейдемо ж до детального розгляду та аналізу відповідних пунктів індексу якості земельного адміністрування, щодо яких в Україні прослідковується відставання від лідерів рейтингу (таблиця 1).

1.1. Одним зі способів оцифрувати інформацію про права власності на нерухомість є сканування, що зробить легшим доступ до інформації, занесеної до архівних документів, а також буде слугувати запасним варіантом при втраті оригіналів (у результаті пожеви тощо). У такому разі скановані архівні документи можуть бути легко надані для сторін угоди купівлі-продажу нерухомості, що робить даний процес набагато швидшим і простішим.

Хоча й це недешево, наприклад, Швеція має онлайн систему, що надає можливість доступу для пошуку та перегляду інформації (мапи та законодавчі акти, що були відскановані) про земельні ділянки аж на 400 років назад [4, с. 63].

Таблиця 1

1.	Надійність інфраструктури (максимальна кількість балів – 8)	Зараз	Повинно бути	Кількість недоотриманих балів
1.1.	Формат зберігання інформації про права на нерухомість у відповідному реєстрі (в межах найбільшого економічного центру країни)	У сканованому вигляді	Повністю у цифровому вигляді	1
1.2.	Наявність єдиної бази даних про права на нерухоме майно та плани земельних ділянок	Різні бази даних	Єдина база даних або дві поєднані	1
1.3.	Використання єдиного ідентифікаційного номера для нерухомості в системі земельного кадастру та державного реєстру нерухомого майна	Ні	Так	1
<b>Разом</b>				<b>3</b>

Джерело: розроблено автором за матеріалами [3]

Але скановані документи, хоч і є великим кроком вперед на відміну від зберігання та оперування паперовими документами, але все ж з них не можна легко витягнути потрібну інформацію, оскільки такі документи зберігаються у вигляді зображень. Альтернативою скануванню є ручне введення інформації з документів до електронної бази даних. Такий підхід займає більше часових та грошових ресурсів, але має більший вплив на ефективність самої системи реєстрації. Електронна база дозволяє здійснювати швидкий пошук права власності та надає надійний захист від подвійної реєстрації однієї і тієї ж нерухомості [5, с. 80].

В Україні з 2013 року працює новий електронний реєстр речових прав на нерухоме майно, тобто всі права на нерухомість заносяться до реєстру, але така інформація стосується лише прав власності, що зареєстровані після 2013 року. Ті права власності, що були зареєстровані до 2013 року, будуть реєструватись у новому електронному реєстрі лише у разі продажу відповідної нерухомості (представляючи таким чином передпродажну реєстрацію у реєстрі нерухомого майна).

Враховуючи, що новий реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень в Україні повністю відповідає вимогам Світового банку щодо цифрового вигляду зберігання інформації про права на нерухомість, то насправді проблема полягає у тому, що більшість прав власності на нерухомість ще зберігаються у сканованому вигляді. Вирішується така проблема, зокрема шляхом виконання вимоги щодо повноти географічного покриття прав на нерухоме майно у відповідному реєстрі, незалежно від того, коли виникли такі права.

1.2. Наявність єдиної бази даних, що включатиме у себе реєстр прав на нерухоме майно, а також кадастр земельних ділянок значно пришвидшить та спростить сам

процес реєстрації нерухомості, оскільки не потрібно буде здійснювати пошук інформації у різних базах даних, а також не потрібно буде звертатись до декількох органів, щоб зареєструвати нерухомість.

Дані країн першої двадцятки з рейтингу «Doing Business» щодо нерухомості свідчать, що переважна більшість країн має або єдину базу даних, або принаймні такі бази є поєднаними. Хоча, наприклад, досвід Данії свідчить, що наявність двох відокремлених баз даних не заважає країні бути на 11 місці рейтингу із всього 3-ма процедурами та 4-ма днями, необхідними для реєстрації нерухомого майна.

1.3. Оскільки нерухоме майно у будь-якому разі нерозривно пов'язано із земельною ділянкою, на якій воно знаходиться, то, як мінімум, за відсутності єдиної бази даних в Україні необхідно, щоб кожне нерухоме майно у земельному кадастрі та реєстрі прав на нерухомість мало єдиний ідентифікаційний номер.

2.1. Звичайно, що до 2015 року інформація з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно не була доступна для всіх, але починаючи з 2014 року спочатку декларативно на рівні закону [6] визначено, що інформація про зареєстровані права та їх обтяження, що міститься у Державному реєстрі прав, є відкритою та загальнодоступною та тільки з 2015 року почав діяти такий механізм доступу до реєстру для кожного, хто оплатить таку послугу [7].

Тому не зовсім зрозуміло, чому у звіті Світового Банку за 2018 рік ще досі вказано, що до інформації про права на землю в Україні доступ мають лише посередники операцій з нерухомістю, навіть враховуючи, що у цьому звіті враховувався період з липня 2016 року по липень 2017 року.

Також це стосується пункту, який не відображений у таблиці 2 вище, щодо наявності інформації про збір за

Таблиця 2

2.	Прозорість інформації (максимальна кількість балів – 6)	Зараз	Повинно бути	Кількість недоотриманих балів
2.1.	Доступність інформації про права на землю (в межах найбільшого економічного центру країни)	Посередники (нотаріуси, реєстратори, тощо.)	Для будь-кого, хто оплатить таку послугу	1
2.2.	Наявність механізму подачі скарг на проблеми, що виникли при зверненні до органу з реєстрації прав власності на землю	Ні	Так	1
2.3.	Наявність загальнодоступних статистичних даних обліку операцій з нерухомістю	Ні	Так	0,5
2.4.	Наявність механізму подачі скарг на проблеми, що виникли при зверненні до органу земельного кадастру	Ні	Так	0,5
<b>Разом</b>				<b>3</b>

Джерело: розроблено автором за матеріалами [3]

надання кадастрових планів у вільному доступі. У звіті вказано, що Україна має таку інформацію на громадських стендах, хоча такі відомості насамперед можна знайти у частині третій статті 38 Закону України «Про державний земельний кадастр» [8] або альтернативно на сайті Єдиного державного порталу адміністративних послуг [9]. Варто зазначити, що за таке уточнення ми не отримаємо додаткові бали, але краще буде, щоб інформація у звіті відповідала дійсності, адже відповідні зміни щодо висвітлення відомостей про збори були внесені ще у 2015 році Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» [10].

2.2. та 2.4. Об'єднуємо дані пункти, оскільки проблема одна й та ж сама, але внаслідок того, що в Україні відповідні органи та їх компетенція у сфері реєстрації нерухомості повністю розділені, особа, що бажає зареєструвати речове право на нерухоме майно, може стикатись із подвійними перешкодами.

Р. М. Курильців зазначає, що наразі в Україні розгляд скарг здійснюється за загальною схемою у порядку, визначеному Законом України «Про звернення громадян». Погоджуємось, що такий варіант є неефективним у сфері реєстрації нерухомого майна [1, с. 616]. Розробка спеціального механізму розгляду скарг щодо інформації, яка міститься у Державному земельному кадастрі планувалась на перший квартал 2017 року. На даний момент, за поданням Кабінету Міністрів України зареєстровано проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про Державний земельний кадастр» щодо порядку оскарження рішень, дій або бездіяльності у сфері ведення Державного земельного кадастру № 6017 від 03.02.2017 [11].

Проектом передбачається задіяти звичний механізм адміністративного оскарження рішень, який ми зустрічаємо всюди, але потрібно також впровадити та прописати можливість оскарження шляхом подачі скарги через веб-сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру та Міністерства юстиції України або у разі об'єднання – на веб-порталі єдиного державного органу. Але це не означає, що буде механізм подачі скарги лише через сайт, але й у звичному режимі. Таким чином, буде надано можливість кожному самостійно визначити, як краще реалізувати своє право, адже, наприклад, при впровадженні системи електронних виборів, йде мова лише про наявність електронного механізму голосування, що має полегшити процес волевиявлення для багатьох, але, звичайно, що не потрібно забирати таке право голосу або робити те, що ускладнює доступ інших громадян до голосування, яким не зручно або просто немає змоги зробити це електронним способом.

Такий механізм дуже просто реалізований у Руанді, Сінгапурі, Нідерландах, Російській Федерації (РФ) та Сполученому Королівстві. Давайте детальніше розглянемо досвід реалізації такої можливості у нашого сусіда – РФ. Отже, на офіційній веб-сторінці Федеральної служби державної реєстрації, кадастру та картографії («Росреєстр») [12] є можливість подати скаргу на відповідний орган або установу, підпорядковану Росреєстру, й для цього потрібно лише надати свої контактні дані, а потім скаржнику дається на вибір ймовірна підстава для подачі скарги, а за відсутності необхідної, можна вписати у текстовому форматі або прикріпити документ зі своїм детальним вказом змісту та обставин оскарження.

Крім того, вищевказаним проектом пропонується встановити 30-денний строк розгляду скарги, а це дуже багато. Думаю, що доцільніше було б встановити хоча б днів 15 (враховуючи, що у РФ – 15 днів; Руанді, Нідерландах, Сполученому Королівстві – 5 днів).

Взагалі, у Великобританії виявилась найбільш детально прописана та реалізована процедура оскаржен-

ня сервісу Земельного реєстру її Величності («HM Land Registry»), що має велику кількість інструментів для оскарження. Отже, спочатку потрібно звернутись безпосередньо до команди, з якою заявник мав справу, в іншому випадку можна скористатись онлайн формою зворотного зв'язку для подачі скарги. У такому разі відповідь на скаргу буде надавати локальний офіс Земельного реєстру. Якщо ж заявник не задоволений відповіддю, він має право звернутись до Незалежного органу розгляду скарг («Independent Complaints Reviewer» – «ICR»), але лише у двох випадках: порушення стандартів надання реєстраційної послуги та наявності проблем, що спричинили відповідними діями офісу Земельного реєстру її Величності. Варто зазначити, що ICR не має повноважень переглядати чи змінювати будь-які рішення щодо реєстраційних питань офісу Земельного реєстру її Величності. Якщо і це не допомогло, то можна звернутись до одного з Омбудсменів («Parliamentary and Health Service Ombudsman» або «Local Government and Social Care Ombudsman»). Якщо скарга стосується інформації, що отримана від офісу Земельного реєстру, то можна звернутись до Комісара з інформації. Якщо після цього немає очікуваного результату, тільки тоді потрібно йти до суду [13].

2.3. Багато з країн першої двадцятки мають відкритою таку інформацію, але, наприклад, Нова Зеландія, що знаходиться на 1-му місці у рейтингу 2018 року, також не має таких даних [14]. Попри те, що даний пункт дасть лише 0,5 балу, все ж краще зробити таку інформацію публічно доступною, адже чим більше держава надає відкритості своїм даним, тим більше до неї довіри. Оскільки реєстр фіксує кожен факт набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно та обтяжень таких прав, вважаємо, що взагалі немає жодних проблем, щоб зробити статистичні дані стосовно таких фактів відкритими для широкого загалу.

Відмітимо, що на Міністерство юстиції України вже покладено завдання з видання відповідного наказу про забезпечення розміщення щоквартальної статистичної інформації щодо кількості правочинів з нерухомістю (за кожним окремим видом правочину), але строки реалізації даного завдання не встановлені [15].

3.1. та 3.2. Оскільки за географічне покриття ми недоотримали всі 8 балів, то потрібно насамперед зайнятись наповненням реєстру та кадастру. Певні зрушення у цьому напрямку вже були, тобто у нещодавньому законопроекті [16] передбачалось забезпечити фінансування та внесення до 1 січня 2019 року до Державного земельного кадастру відомостей про усі сформовані земельні ділянки незалежно від дати виникнення права власності (користування) на них, відомості про які на сьогодні у кадастрі відсутні.

Розгляд проекту двічі відклали та у результаті не прийняли й навіть не повернули у перше читання. Таким чином, бачимо, що ставлення до нього неоднозначне та його потрібно ще доопрацювати. Крім того, у даному законопроекті була пропозиція про наповнення лише кадастру, без реєстру, тому вирішувалась би дана проблема лише наполовину. Як тільки всі земельні ділянки будуть відображені у кадастрі та реєстрі, лише тоді можна буде починати думати про повне переведення послуг реєстрації нерухомості повністю в електронний вигляд.

Якщо географічне покриття вимагатиме значних бюджетних витрат, то можна почати спочатку з Києва, як найбільшого економічного центру країни, що вже дасть 4 з 8 необхідних балів. Також важливо пам'ятати, що повне покриття земельних ділянок у реєстрі та кадастрі полегшить здійснення податкового контролю держави.

4.1. Нагадаємо, що за визначенням пункту 1 статті 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [17] (далі – Закон) державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – офіційне визнання і підтвердження державою

Таблиця 3

3.	Географічне покриття (максимальна кількість балів – 8)	Зараз	Повинно бути	Кількість недоотриманих балів
3.1.	Усі земельні ділянки, що знаходяться в приватній власності, зареєстровані в державному реєстрі прав на нерухоме майно та державному земельному кадастрі (в межах країни)	Ні	Так	4
3.2.	Усі земельні ділянки, що знаходяться в приватній власності, зареєстровані в державному реєстрі прав на нерухоме майно та державному земельному кадастрі (в межах найбільшого економічного центру країни)	Ні	Так	4
<b>Разом</b>				<b>8</b>

Джерело: розроблено автором за матеріалами [3]

фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Відповідно до частини першої статті 3 Закону однією із засад державної реєстрації прав є гарантування державою об'єктивності, достовірності та повноти відомостей про зареєстровані права на нерухоме майно та їх обтяження.

Згідно з частиною п'ятою статті 12 Закону відомості Державного реєстру речових прав на нерухоме майно вважаються достовірними і можуть бути використані у спорі з третьою особою, доки їх не скасовано у порядку, передбаченому цим Законом.

За Цивільним кодексом України, шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується у повному обсязі особою, яка її завдала. Крім того, шкода, завдана органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, або її посадовою чи службовою особою при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів або цієї особи [18].

При наявності цих положень немає ніякого реального механізму компенсації збитків сторонам, що законно уклали угоду з купівлі-продажу нерухомості на основі недостовірної інформації, наданої органом реєстрації прав на нерухомість. Тому постала необхідність у запровадженні такого механізму, що було передбачено планом дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу» на 2016 рік [15].

У результаті 13.05.2017 було зареєстровано проект Закону про внесення зміни до статті 38 Закону, яким передбачалось, що майнова шкода, завдана фізичній чи юридичній особі – стороні правочину щодо нерухомого майна, об'єкта незавершеного будівництва підлягає відшкодуванню на підставі судового рішення, що набрало законної сили, за рахунок Державного бюджету України у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [19].

Відповідно до пояснювальної записки законопроекту, прийняття закону дозволило б забезпечити реалізацію за-

декларованих Законом засад достовірності відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, підвищити рівень захисту прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб – власників нерухомого майна, об'єктів незавершеного будівництва та безумовно впливатиме на інвестиційну привабливість сфери нерухомості, оскільки будуть запроваджені дієві механізми гарантування права власності.

Але комітет Верховної Ради України з питань економічної політики, загалом підтримуючи мету законопроекту, висловив зауваження, що порядок відшкодування зазначеної у законопроекті майнової шкоди, має бути встановлений Законом, а не делегувати це право Кабінету Міністрів України, що дійсно важливо, оскільки внести коригування до постанови КМУ значно легше, ніж до закону. Таким чином, має бути прописаний детальний порядок такого відшкодування у Законі, що слугуватиме важливою гарантією дійсності речових прав власників нерухомого майна.

4.2. Знову ж таки, планом дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу» на 2016 рік передбачено запровадження доступу нотаріусів до Єдиного державного демографічного реєстру для перевірки достовірності документів, що посвідчують особу [15].

Варто зазначити, що відповідна база даних для перевірки достовірності документів, що засвідчують особу є – це Єдиний державний демографічний реєстр. Порядок ведення реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 784 [20]. Беручи до уваги, що документ було прийнято нещодавно, ним, на жаль, не передбачено вільний доступ нотаріусів до демографічного реєстру, а через це нотаріуси позбавлені можливості здійснити ідентифікацію осіб, що до них звертаються. Тому, потрібно внести відповідні зміни до вищезгаданої постанови Кабінету Міністрів України.

Враховуючи відсутність реальних можливостей здійснення нотаріусами ідентифікації осіб, що до них звертаються, постає велике питання у практичній необхідності нотаріального

Таблиця 4

4.	Вирішення земельних спорів (максимальна кількість балів – 8)	Зараз	Повинно бути	Кількість недоотриманих балів
4.1.	Наявність механізму компенсації збитків сторонам, що законно уклали угоду з купівлі-продажу земельної ділянки на основі недостовірної інформації, наданої органом реєстрації прав на нерухомість	Ні	Так	0,5
4.2.	Наявність загальнонаціональної бази даних для перевірки достовірності документів, що засвідчують особу	Ні	Так	1
<b>Разом</b>				<b>1,5</b>

Джерело: розроблено автором за матеріалами [3]

посвідчення документів під час реєстрації нерухомості та ще й мінімум за 1% від вартості об'єкту нерухомості.

Отже, наявність чітких критеріїв оцінки якості надання послуг з державної реєстрації нерухомості значно спрощує процес визначення для України основних напрямків реформування у даній сфері. Проаналізувавши відповідні критерії, ми прийшли до висновку, що насправді немає ніяких значних перепон на шляху України до впровадження такої якості земельного адміністрування, що наявна у топ

10 країн рейтингу Світового банку «Doing Business». Єдине, що для цього потрібно, так це політична воля влади в особі Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів.

Але не варто зосереджувати увагу лише на даному рейтингу, оскільки крім цього є ще безліч можливостей для впровадження інновацій у сфері реєстрації нерухомості, які не тільки можуть зробити процес реєстрації легким, швидким і надійним, але й слугувати каталізатором залучення інвестиційного капіталу в Україну.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Курильців Р. М. Оцінка якості системи адміністрування землекористування в Україні. Вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка і суспільство». 2016. Вип. 7. С. 613-620.
2. Методологія рейтингу щодо легкості реєстрації нерухомості. Doing Business. URL: <http://www.doingbusiness.org/Methodology/Registering-Property>
3. Інформація щодо показників України. Doing Business. 2018. URL: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine#registering-property>
4. Звіт щодо легкості ведення бізнесу. Doing Business. 2015. URL: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2015>
5. Звіт щодо легкості ведення бізнесу. Doing Business. 2016. URL: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2016>
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодержувачів юридичних осіб та публічних діячів: Закон України від 14.10.2014 № 1701-VII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1701-18/ed20141125>
7. Деякі питання надання інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 786. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/786-2015-%D0%BF>
8. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>
9. Веб-сторінка Єдиного державного порталу адміністративних послуг щодо надання відомостей з Державного земельного кадастру у формі вкопіювання з кадастрової карти (плану) та іншої картографічної документації Державного земельного кадастру. URL: <https://poslugy.gov.ua/info/service/byservicescope-10/2099/details/0/0>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг: Закон України від 10.12.2015 № 888-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/888-19/paran235#n235>
11. Про внесення змін до Закону України «Про Державний земельний кадастр» щодо порядку оскарження рішень, дій або бездіяльності у сфері ведення Державного земельного кадастру: Проект Закону України від 03.02.2017 № 6017. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=61046](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61046)
12. Веб-сторінка для подання скарги. Росреєстр. URL: [https://rosreestr.ru/wps/portal/p/cc\\_ib\\_support/cc\\_ib\\_complaint](https://rosreestr.ru/wps/portal/p/cc_ib_support/cc_ib_complaint)
13. Опис процедури оскарження. Земельний реєстр її Величності («HM Land Registry»). URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/land-registry/about/complaints-procedure>
14. Інформація щодо показників Нової Зеландії. Doing Business. 2018. URL: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/new-zealand#registering-property>
15. Про затвердження плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу» на 2016 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1406-р URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1406-2015-%D1%80/page>
16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності дрібних фермерських господарств і децентрації повноважень у сфері земельних відносин: Проект Закону України від 06.12.2017 № 7363. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=63085](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63085)
17. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>
18. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
19. Про внесення зміни до статті 38 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»: Проект Закону України від 13.05.2017 № 6442. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=61781](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61781)
20. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного демографічного реєстру та надання з нього інформації, взаємодії між уповноваженими суб'єктами, а також здійснення ідентифікації та верифікації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 784. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/784-2017-%D0%BF#n12>